

De foute vaders van de Zeitschriftenkunde: (g)een inleiding in Duits tijdschriftonderzoek

MARITA KEILSON-LAURITZ

Erich Straßner, *Zeitschrift* (Grundlagen der Medienkommunikation. Band 3), Tübingen, Niemeyer, 1997.
ISBN 3-484-37103-X. 104 pp. DM 19,80

Volgens de flaptekst gaat het hier om een 'erste Einführung in den bislang fast völlig unbeschriebenen Bereich der Zeitschriftenkommunikation'. Met een korreltje zout zou je het daar nog mee eens kunnen zijn. Maar een 'inleidende studie over de methodologie van het tijdschriftonderzoek' (zie de rubriek 'Signalementen' in *TS*#3, 59) is dit echt niet. Om te beginnen gaat het voornamelijk over Duitse tijdschriften en hooguit hier en daar over 'ausländische' (dat wil zeggen niet-Duitse) voorbeelden. Reflectie over tijdschriftenonderzoek en bijbehorende methodologie is er nauwelijks. Maar wat betreft de geschiedenis van het tijdschriftonderzoek bevat dit bundeltje een explosieve lading. Daarover straks.

Voor de Duitse tijdschriften is deze 'erste Einführung' weliswaar zeker niet volledig maar wel redelijk uitputtend. Straßner begint bij het begin en neemt alles mee wat in het Duitstalige gebied tussen het einde van de zeventiende eeuw en nu op tijdschriftgebied is gebeurd: van de eerste geleerde *Acta Eruditorum* tot de hedendaagse bedrijfs-, klanten- en hobbytijdschriften. De hoofdstukken, die chronologisch-historisch zijn opgebouwd, maken soms niet helemaal waar wat de titels beloven. Zo krijgen we in het hoofdstuk 'Theorie' een geschiedenis van het fenomeen tijdschrift, en onder het kopje 'Typen' een geschiedenis van de classificatie van tijdschriften (beide uiteraard in Duitsstalig gebied). Het hoofdstuk 'Gestalterische

Mittel' begint bij de uitvinding van de boekdrukkunst. Het hoofdstuk 'Sprachliche Gestaltung' zet in met de geleerdentaal rond 1700 en eindigt bij de taal van *Bravo* (een populair jeugd- en popblad), en de lifestylebladen ('Einfuhrschleusen von Amerikanismen und Anglizismen'). Het hoofdstuk over tijdschriftenonderzoek, met de trotse en eindelijk onderzoek belovende titel 'Forschung', is het kortste van het hele boekje. Het lijkt een opsomming van allerlei bibliografieën (beginnend in 1692). Het anderhalve bladzijde (!) omvattende stukje eindigt met een verwijzing naar een 'Literaturhinweis-Datenbank der Informationsstelle "Politik und Massenkommunikation" an der FU Berlin' (geen nader adres, helaas).

Het meest leesbaar is misschien wel het afsluitende hoofdstuk 'Geschichte', ook al word je daar soms helemaal bedolven onder reeksen van titels. Het begint uiteraard ergens in de zeventiende eeuw, met een verwijzing naar het *Journal des Sçavants* (Parijs en Amsterdam), staat uitvoerig stil bij de achttiende en negentiende eeuw, en probeert dan enige ordening in de wirwar van politieke en culturele bladen rondom de eeuwwisseling, en met name voor en na de Eerste Wereldoorlog aan te brengen. Dat is op zich al een hele heksentoer. Volgt de functionalisering van het medium tijdschrift na 1933, inclusief het verzet tegen de nazi's door middel van tijdschriften. (Vreemd genoeg komt daarbij de term 'Exilzeitschrift' nergens voor, en Klaus Manns *Die Sammlung* wordt wel genoemd, maar er is geen woord over Amsterdam als plaats van uitgave.) In de beschrijving van de na-oorlogse herbezinning en heropvoeding komt de DDR er wat pover af: weinig of niets over de

functionalisering daar. Daarna volgt een vreemde opsomming met wonderlijke keuzes (zo worden spraakmakende bladen als *Der Spiegel* en *Die Zeit* niet genoemd).

Waarschijnlijk zou het erg optimistisch zijn om ergens in de opsomming van tv- en/of voetbalbladen ook nog aandacht voor het verschijnsel 'homobladen' (die toch een rijke traditie hebben in Duitstalig gebied) te verwachten. Niets dus. Maar misschien worden homobladen door de auteur bij de 'alternative Zeitschriften' gerekend, waar twee regels (!) aan worden gewijd met de mededeling, dat deze 'sich einer Sammlung oder gar wissenschaftlichen Analyse überwiegend entziehen' (zie echter Bohr 1984 en Emig 1980 in Straßners eigen literatuurlijst).

Een verhaal apart zijn de vrouwen en de vrouwenbladen. Geen twijfel aan: als potentiële lezeressen waren en zijn zij een niet te verwaarlozen factor. Als zodanig komen ze ook wel aan bod, zij het wat hapsnap en op een soms wonderlijke toon. Als auteurs en redacteuren komen ze ook in beeld, hoewel zoals bekend tot op heden de meeste vrouwenbladen door mannen worden gemaakt. Wat betreft de achttiende eeuw beweet Straßner eerst dat er in het Duitstalige gebied maar twee door vrouwen geredigeerde vrouwtijdschriften zijn (*Pomona für Deutschlands Töchter* van Sophie La Roche en *Amaliens Erholungsstunden* van Marianne Ehrmann), om enige bladzijden later twee andere 'emanciperende Frauen' en hun tijdschriften uit dezelfde periode op te voeren en zelfs te suggereren dat er nog wel meer waren. Wat moeten we denken van Alice Schwarzers *Emma* onder de noemer 'emancipatoire pretenties'? En dan de voorstelbare uitkomst van lezersonderzoek: 'Bei den Frauenzeitschriften werden die wöchentlich erscheinenden Titel vor allem von älteren Frauen mit durchschnittlichem Haushaltseinkommen gekauft und gelesen.'

Methodologisch, lijkt mij, valt er weinig uit dit boekje te leren. Een beetje cynisch zou je kunnen zeggen, dat je een blauwdruk krijgt van hoe het niet moet. Hoe zoiets tot stand komt, besef je als je over de hinderlijke herhalingen gaat nadenken: ik vermoed dat deze aaneenschakeling van andermans

onderzoekresultaten (zonder bronvermelding) ooit een hoorcollege was. Als je de literatuurlijst erbij neemt, is het echter meestal overduidelijk wat waarvandaan komt: mijmeringen over titels van tijdschriften komen gewoon uit een publicatie over de 'publizistische und kulturgeschichtliche Bedeutung der deutschen Zeitschriftentitel' (Matysiek 1955), en de kreet 'Zeitschrift als Führungsmittel' is een titel (Menz 1935).

Wat heb je er dan toch aan? Ten eerste is er in ieder geval de nuttige literatuurlijst achterin, zodat men naast een zeer globaal overzicht van de Duitse tijdschriften ook wat titels van Duits tijdschriftonderzoek in handen heeft, waaronder een aantal interessante monografieën. Een volledige bibliografie van (Duits) onderzoek naar (Duitse) tijdschriften is dit natuurlijk niet.

Ten tweede komen er een aantal vraagstukken langs, die best het overdenken waard zijn. Om een voorbeeld te noemen: de geboorte van het 'Zeitschrift' aan het einde van de zeventiende eeuw uit privé-correspondenties van wetenschappers, en uit behoefte aan een overzicht van het toenemende aantal publicaties op hun vakgebied – dat is best een spannende invalshoek, vooral als men de functie van de vaktijdschriften van nu en de overgang naar internet voor ogen heeft. Via internet en email zijn we dus een beetje weer terug bij af, dat wil zeggen naar de individuele uitwisseling van wetenschappelijk nieuws.

En dan het 'explosieve' aspect van dit boekje. Straßner laat zien dat er al vroeg discussie was over de waarde van het fenomeen 'tijdschrift', over de rol van tijdschriften bij de vorming van een publieke opinie – en over de manipulatie ervan. Dat tijdschriften een medium vormen dat buitengewoon geschikt is/was voor het beïnvloeden van de openbare mening, blijkt men in Duitsland met name in de laatste jaren van de Republiek van Weimar goed te hebben begrepen. En dit inzicht gaat hand in hand met de geboorte van de wetenschappelijke aandacht voor het fenomeen 'Zeitschrift'. Wat weggestopt tussen de opsomming van tijdschriftbibliografieën in het mini-hoofdstukje 'Forschung' lees je dit: 'In das Blickfeld der Wissenschaft gelangten die

Zeitschriften [...] erst im 20. Jahrhundert [...]. Erst im Zusammenhang mit der Diskussion um eine Ausweitung der "Zeitungskunde zur publizistischen Wissenschaft" wird dem Zeitschriftenwesen in Forschung und Lehre eigene Aufmerksamkeit zuteil. 1928 weist Gerhard Menz die Zeitungswissenschaft auf die Wichtigkeit des Mediums "Zeitschrift" hin. 1935 charakterisiert Menz *Die Zeitschrift als Führungsmittel im nationalsozialistischen Staat.* En even verder: 'Im Dritten Reich wurde die Zeitschrift als *Führungsmittel* deklariert. 1935 wurde[n] an den zeitungswissenschaftlichen Instituten in Berlin und Leipzig Lehraufträge für Zeitschriftenwesen eingerichtet.' Meer nog: 'Zwischen 1932 und 1945 behandelte Ernst Herbert Lehmann in zahlreichen Publikationen Fragen der Zeitschrift. Er fordert die Schaffung einer eigenen

Fachrichtung "Zeitschriften-Kunde" und regt die Gründung des "Arbeitskreises für Zeitschriftenfragen" (AfZ) 1934 an, der bis 1938 aktiv ist.' Daarmee, aldus Straßner, werd de 'Zeitschriftenkunde' als deelgebied van de 'Zeitungswissenschaft' zelfstandig. En hij voegt er droogjes aan toe: vooral de uitgevers steunden deze ontwikkeling, want zo kregen zij 'eine Vertretung an den Universitäten'.

Deze 'foute' geboorte van zijn eigen vakgebied is voor de auteur vreemd genoeg geen aanleiding tot reflectie. Voor de attente lezer echter heeft hij in een notendop de precaire relatie tussen het machtige medium tijdschrift, de functionaliseerbaarheid van wetenschap en de belangen van de uitgeverwereld weer eens zichtbaar gemaakt: een driehoek van krachten, die het overwegen en onderzoeken meer dan waard zou zijn.